

genover zich te pas en te onpas op eigen innerlijke overtuiging terugtrekkende huidige parlementariërs' (95)?

Vijf bijdragen aan de bundel zijn van de hand van G. Puchinger, waaronder een lang stuk over Colijn. Ten aanzien van bepaalde aspecten van Colijns optreden, in de context van zijn tijd, merkt Puchinger op dat een toekomstige generatie daarover een nauwgezet oordeel zal hebben te formuleren, suggererend dat de tijd voor zo'n oordeel nog niet rijp is. Zo zonder nadere toelichting doet dit overvoorzichtig aan. Is, bijvoorbeeld, het tijdperk-Van Heutsz ons werkelijk nog zo nabij dat onze visie daarop noodzakelijkerwijs door vooroordelen wordt vertroebeld? Puchinger stelt overigens zelf vast dat Colijn de drie grote problemen van zijn tijd - de terugvallende economie, de ontoereikende defensie en de koloniale kwestie - 'niet alleen niet heeft kunnen oplossen, maar ook de naaste ontwikkelingen niet voorzag' (122). Met deze slotsom kan men weinig moeite hebben, maar in dit artikel ontbreekt in zoverre de bijbehorende argumentatie dat op het defensievraagstuk nauwelijks wordt ingegaan en op de koloniale politiek helemaal niet.

De bijlagen in deze bundel bieden onder meer lijsten van de parlementariërs en de ministers die de ARP heeft voortgebracht. Dat de ARP niet minder dan 52 verschillende ministers aan het koninkrijk heeft geleverd - het aantal beheerde departementen stijgt daar nog flink bovenuit - is een treffende illustratie bij het belang dat deze partij in de Nederlandse geschiedenis heeft gehad. Uit het eveneens bijgevoegde overzicht van burgemeesters van anti-revolutionairen huize per 1 augustus 1980 blijkt dat men menige provincie in verschillende richtingen kan doorkruisen zonder op het grondgebied te komen van een gemeente die niet door een anti-revolutionair wordt geleid. Ook dit is tekenend voor de positie die de ARP tot het einde van haar bestaan heeft ingenomen en, mogen wij aannemen, après la lettre zal blijven innemen.

D.F.J. Bosscher.

F. van Anrooij, e.a., ed., *Between People and Statistics. Essays on Modern Indonesian History presented to P. Creutzberg* (Den Haag: Nijhoff, 1979, 315 blz., f39,50, ISBN 90 2472 304 3).

P. Creutzberg heeft, als bewerker van de driedelige bronnenpublicatie over het economisch beleid in Nederlands-Indië voor de 'Commissie voor bronnenpublicatie betreffende de geschiedenis van Nederlands-Indië 1900-1942' van het Historisch Genootschap, binnen dit gezelschap zijn sporen verdiend. Het derde, uit twee delen bestaande 'stuk' verscheen in 1975. Inmiddels had hij een nieuw project ter hand genomen, de verzameling van statistische gegevens over een lange periode betreffende de economische geschiedenis, gepubliceerd in de reeks 'Changing Economy in Indonesia'. In feite was dit een terugkeer naar een oude geliefde, want het project betrof de voortzetting en completering van een onderneming, in de jaren dertig aangevangen door zijn vroegere chef, dr. W.M.F. Mansvelt, de directeur van het Centraal Kantoor voor de Statistiek in Batavia. Over die Bataviase achtergronden doet J. Erkelens in deze bundel belangwekkende mededelingen, geput uit het archief van het Bataviaasch Genootschap. Over de levensloop van Creutzberg als ambtenaar in Indië, kweker in Australië en wetenschapsman in Nederland handelt het levendig geschreven opstel, waarmee I. Schöffers dit liber amicorum ter gelegenheid van diens vijfenzeventigste verjaardag opent. Daar de redactie van een dergelijke bundel slechts minimale invloed kan uitoefenen op de samenstelling van de vriendenkring van de gefêteerde, is ook haar sturend vermogen ten aanzien van de aard van de bijdragen gering. Een in algemene termen gestelde kenschets van de inhoud van deze bundel is dan ook niet mogelijk.

Dat is echter niet de enige reden, om hier over te gaan tot een afzonderlijke vermelding van de bijdragen. Ook de kwaliteit van het gebodene, bijna steeds de vrucht van nijver spuurwerk in de archieven, rechtvaardigt dit.

In een van kennis van zaken en inventiviteit getuigende studie schaarft J.S. Wigboldus, in het circa 450 jaar oude debat over de datering van de introductie van de maiscultuur in Azië, zich aan de zijde van de post-Columbianen. L. Blussé voert ons vervolgens binnen in de wonderwereld van de kleine loden cassies of pitjes, muntjes van zeer geringe waarde en duurzaamheid, die juist door die eigenschappen op Java en elders een monetaire voortrekkersrol hebben kunnen spelen.

Het feit, dat gedurende de eerste tien jaren na de opening van de spoorlijn Semarang-Vorstenlanden de opvoer van manufacturen in mindere mate toenam dan de bevolkingsdichtheid van dat gebied brengt Irawan tot de slotsom, dat het welvaartspeel van de Vorstenlandse bevolking in die periode waarschijnlijk een lichte daling te zien heeft gegeven. Dit ondanks de geweldige toename van de suikerexport waar, zoals Th. Stevens laat zien, de betekenis van Semarang als havenstad rechtstreeks van afhankelijk was. R.E. Elson neemt het zogeheten 'rietbranden' in beschouwing, een manier waarop de bevolking van de suikerriestreken van haar ongenoegens - van welke aard dan ook - blijf kon geven. Na 1911 kwam hier een einde aan omdat, aldus de auteur, met de opkomst van de politieke partijen, met name van de Sarekat Islam, die onvrede een andere uitlaat vond. Hoe waar zou dit zijn? Dat vraagt men zich ook af ten aanzien van de stelling van A. Gordon die, wat Indonesië betreft in het voetspoor van S. J. Rutgers, betoogt dat de suikerindustrie eigenlijk alleen kon functioneren binnen een koloniaal bestel. Het is mijns inziens beter te stellen dat deze bedrijfstak slechts kon renderen wanneer zij een effectieve steun van de staat (respectievelijk de steun van de effectieve staat) genoot. Het maakt dan echter weinig uit of die staat feodaal, koloniaal, communistisch of anderszins georganiseerd was.

De korte bloei van de copra-olie-industrie gedurende en direct na de eerste wereldoorlog, de effectiviteit van de overheidssteun aan textielbedrijven in West-Sumatra gedurende het interbellum en ongeregeldeheden in Bengkalis ten gevolge van de rubberrestrictie vormen de thema's van respectievelijk R.N.J. Kamerling, Okira Oki en W. J. O'Mally. Een goede samenvatting van de stand van zaken voor wat betreft onze kennis over Portugees Timor wordt gegeven door G. Telkamp. In een - in dit korte bestek slechts summier toegelichte - berekening, gebaseerd op gegevens, ontleend aan vroegere onderzoeken van overeenkomstige aard, construeert J. van Laanen een tabellenreeks, waarin het totaal van de bestedingen van de inheemse bevolking van Java tussen 1921 en 1939 is vastgelegd. Opmerkelijk is, dat de crisis van 1921-1924 daarin niet is terug te vinden, dit in schrille tegenstelling tot die van de jaren dertig. Hoe er in die eerdere crisis bezuinigd werd, onder gouverneur-generaal Fock, wordt uiteengezet door F. van Anrooij terwijl W.L. Korthals Altes becijfert, dat de concurrentiepositie van het Indische bedrijf gedurende de latere crisis niet wezenlijk aangetast kan zijn door de late devaluatie van de gulden. Een conclusie, die met instemming gelezen zou zijn door iemand als de voormalige Utrechtse hoogleraar G.A.Ph. Weijer, die niet nagelaten heeft op het succes van de 'aanpassingspolitiek' te wijzen.

In al deze opstellen is de relatie met het rekentuig, waarmee Creutzberg op de begeleidende foto staat afgebeeld, min of meer naspeurbaar. Dat is echter stellig niet het geval met het artikel van G. Headly, die een eerst in de jaren dertig opgetekende mythe analyseert, behorende bij een offerritueel, dat nog steeds in de omgeving van Surakarta voltrokken wordt. Hoe ook in de tweede helft van de negentiende eeuw jonge bestuursambtenaren niet alleen blijf gaven van een wetenschappelijke geest, maar tevens van gevoelens bezielde kon-

den zijn die in een later tijdperk als 'ethisch' gekenschetst zouden worden toont D.H.A. Kolff aan in een tamelijk uitvoerige levensschets van G.K. van Hogendorp, een kleinzoon van de man van 1813. E.B. Locher-Scholten plaatst in een doorgaans goed doordacht artikel de instelling van de regentschapsraden in het kader van de associatie-gedachte. Jammer alleen dat de schrijfster al te kritiekloos de veelgehoorde stelling onderschrijft, dat de semi-democratische instellingen als regentschapsraden en volksraad 'did not serve the population'. Een genuanceerder oordeel was hier op zijn plaats geweest.

Puur politieke geschiedenis vindt men hier van de hand van C. Fasseur, die de achtergrond schetst van de 7-december rede van koningin Wilhelmina. Zijn mededelingen over de debatten in de ministerraad en over de geïsoleerde positie van Soejono daarin zijn interessant. Zijn slotbeschouwing ook, waarin hij in dit debat van 1942 de voornaamste elementen herkent, die Nederland's houding na 1945 hebben bepaald. Jur van Goor, tenslotte, houdt een pleidooi voor biografieën van gouverneurs-generaal. Van der Wijck, bijvoorbeeld, zoals de schrijver niet zonder kracht van overtuiging suggereert. Het laatste woord in de bundel is, passend aan een Indonesisch economisch historicus, Thee Kian Wie, die de stand van zaken met betrekking tot de uitoefening van zijn vak in zijn vaderland weergeeft. Passend is ook dat hij de nadruk legt op de relevantie daarvan voor de hedendaagse problematiek. Daarin is hij eenes geestes met de man, aan wie deze bundel is opgedragen en aan wie de Leidse universiteit in 1980 op goede gronden het eredoctoraat toekende.

P.J. Drooglever

N.B. Goudswaard, *Vijf en zestig jaren nijverheidsonderwijs* (Assen: Van Gorcum, 1981, 392 blz., f49,50, ISBN 90 232 1818 3).

De overgang in de eerste helft van de negentiende eeuw van Nederland, een land met een overwegend agrarisch-economische structuur waarin de nijverheid hoofdzakelijk ambachtelijk was georiënteerd, tot een land waarin de beginnende industrialisatie zich ging doorzetten, vertoonde onder meer onderwijskundige aspecten. In dit boek worden deze voor een bepaald onderdeel behandeld, maar de titel laat iets anders verwachten. En wel een beschrijving van de ontwikkeling van dat gedeelte van ons huidig onderwijs-stelsel, dat in 1921 bij de wet op het nijverheidsonderwijs werd geregeld. Slechts in de laatste pagina's wordt hierop in het kort ingegaan. Het zwaartepunt van de studie ligt daarentegen bij de verschijningsvormen van beroepsgericht onderwijs, ontstaan in Nederland voor en in de periode van 1798 tot 1863. Onder het anachronistisch gebruikte begrip nijverheidsonderwijs verstaat Goudswaard beroepsgericht onderwijs, maar dan in beperkte zin: namelijk het onderwijs dat beoogt leerlingen na de lagere-schoolleeftijd op een regelde wijze de kennis en kunde bij te brengen, welke dienstig zijn aan hun reeds plaatsvindende of latere beroepsuitoefening en wel met name in de nijverheid, betrekking hebbend op ambachtelijke of industriële produktie. Een term als bijvoorbeeld technisch beroepsonderwijs in de titel zou de verwachtingen minder geweld hebben aangedaan. Als begin van de behandelde periode is 1798 gekozen: het jaar waarin de gilden, die eertijds ambachtelijk onderwijs verzorgden ten behoeve van jeugdige handwerkers, werden opgeheven. Eindpunt van het onderzoek ligt bij het jaar 1863: toen werd de wet op het middelbaar onderwijs van kracht, waarin onder andere onderwijs voor onderstaande handwerkers werd geregeld.

Als aanleiding tot zijn studie noemt schrijver de wens meer inzicht te krijgen in de opzet en in de onderwijsinhoud van het huidig voortgezet onderwijs, met hun oorsprong in vergelijkbare onderwijsvormen tijdens de onderzochte periode. Daarom werd nagegaan wat